

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

УДК 37.091.33-028.22:004]:159.937:159.955
DOI: 10.31652/2412-1142-2020-55-5-10

Кремень Василь Григорович

доктор філософських наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії наук України,
дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України,
Президент Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-5459-1318
president@naps.gov.ua

ВІЗУАЛЬНА ГРАМОТНІСТЬ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу застосування візуальної грамотності в навчальному процесі. В епоху розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій упровадження візуалістики в освіту підносить її на рівень сучасних вимог. Проведено аналіз «пикторального повороту», в результаті якого виникла візуальна культура. В її контексті проводяться наукові дослідження щодо проблеми візуальності, способів обробки візуальної інформації, використання візуального сприйняття в освітніх процесах і комунікації, а також технік доведення на основі візуальної інформації. Підкреслюється вплив візуалізації на освіту, в основі якої нині лежить мультимедійна екранна комунікація. Показано, що грамотність XXI століття мультимодальна, здатна до швидкої і творчої інтерпретації, спрямована на інтерактивні візуальні комунікації, включає можливість використання інформаційних технологій для виклику емоційних реакцій, має потенціал зміни способів, методів, технологій, форм навчання. Характеризуються ключові академічні досягнення сучасності: грамотність цифрової доби; наукова, технологічна, візуальна, інформаційна, мультикультурна грамотність; ефективна комунікація. Зазначається, що під візуальною грамотністю розуміється здатність сприймати та використовувати візуальні образи, здатність людини мислити і виражати думки в зображеннях, сприймати логіку, емоції і смисли, що містяться у візуальній інформації, а також здатність продукувати візуальні образи в комунікації. Візуально грамотні учні та студенти мають практичні знання зі створення та відтворення візуальної інформації в цифрових медіа, а також постають візуальними комунікаторами, що діють відповідно до запитів інформаційного світу. Візуальна спрямованість сучасних освітніх практик обумовлена розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій, які породжують екранно-образну реальність.

Ключові слова: візуальна культура; візуальна грамотність; освіта; візуальний образ; візуальна інформація.

1. ВСТУП

Актуальним завданням педагогічної діяльності є осмислення практики освітнього процесу, в якому візуальний аспект набуває дедалі більшої ваги. Це означає трансформацію традиційних форм і способів навчання до вимог візуальної культури, котра нині набирає сили впливу і значення, оскільки демонструє перехід до нових педагогічних технологій.

Проблема візуальних способів навчання обумовлена зростаючим обсягом візуальної інформації, активним «зануренням» молоді у споживання візуальної медіапродукції. Разом з тим, людина психологічно не підготовлена до цих змін. Розв'язання вказаної проблеми

можливе шляхом упровадження медіаосвітніх і візуальних знань в освітніх закладах. Необхідно активно включати в загальноосвітню практику заняття з візуальної грамотності, що допоможе молодій людині продуктивно вибудувати свою життєдіяльність в умовах розвитку інформаційних технологій.

Постановка проблеми. Реформа вітчизняної освіти обумовлює якісний перехід у формах і методах навчання. Це означає здатність людини ефективно діяти в інформаційно-мережевому середовищі. В контексті візуальної культури візуальна грамотність означає: по-перше, візуальну та медіа обізнаність; по-друге, широку візуальну освіченість; по-третє, візуальну компетентність. На цій основі постає завдання визначити головні напрями становлення візуальної грамотності, що передбачає вміння: сприймати знання у процесі медіаосвітнього навчання; обирати візуальну інформацію; бути готовим протистояти негативним впливам візуалізації; розуміти свої візуальні потреби. Спроможність усвідомленого візуального сприйняття ставить завдання переосмислити візуальні образи в освітньому процесі, показати реалізацію власних образно-сміслових конструктів для ствердження візуальної грамотності як засобу бачення сучасності в усіх її проявах, закономірностях і тенденціях існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблем візуальних студій засвідчив наявність низки публікацій у наукових часописах і монографічній літературі, де висвітлено проблеми візуалістики в різних контекстах. Візуально-орієнтовані способи навчання, обумовлені активним процесом становлення візуальних студій (visual studies), репрезентують роботи Т. Мітчелла, Н. Мірзоева, М. Диковицької, Д. Елкінга. Сформований у контексті візуальних досліджень дискурс «візуальної культури» аналізують К. Дженкс, М. Штуркен, Л. Картрайт, Н. Брайсон та інші. Головна увага дослідників візуальної культури зосереджена на феномені «візуальної події», що трактується як динамічний і нефіксований процес між видимим і глядачем, між візуальним артефактом і спостерігачем за допомогою медіа та інформаційно-візуальних технологій. Теорію та практику соціальної візуалістики досліджує К. Батаєва, зокрема особливості Інтернет-візуальності, соціальної феноменології кіберкомунікації, теорію соціального образу в різних контекстах. Історико-філософський аналіз становлення візуальності здійснюють у своїх роботах Г. Ільїна, М. Ямпольський, А. Бергер, М. Джей, Е. Грабінер та інші.

Разом з тим, динаміка постійного оновлення інформаційного ресурсу, широке застосування комп'ютерно-мережових технологій і вагомість візуального забезпечення освітнього процесу в контексті подальшого реформування вітчизняної освіти виокремлюють необхідність дослідження візуальної грамотності.

Мета статті обумовлена повсюдним включенням здатності «бачення» через технологічні досягнення інформаційних технологій. Зрозуміти їх неможливо без входження в змістовний вимір візуальної культури. Ефективним способом сучасної подачі навчального матеріалу є концепт візуальної грамотності, що відкриває можливості залучення в освітній процес інформаційно-комп'ютерних технологій. Необхідно з'ясувати сутність візуальної грамотності, її вплив на процес сучасної освіти всіх рівнів, на її розвиток і трансформацію.

2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для аналізу візуальної грамотності в умовах інформаційного світу в статті використано загальнонаукові методи доказу, пояснення, інтерпретації. Застосування методу аналізу виокремило проблему «візуальності» у процесі становлення та показало перспективи її подальшого розвитку; системний метод сприяв узагальненню концептів «візуальних студій», «візуальної культури», «візуальної грамотності» в їхній тотожності та відмінності. Метод компаративістики дозволив здійснити порівняння епістемологічних засад візуалістики в культурології, філософії та педагогіці. Проблемно-категоріальний аналіз сприяв виявленню особливостей «візуальних студій» («visual studies») сучасності в їхній кореляції з освітнім процесом.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині в соціально-філософський, освітній дискурс увійшли поняття «візуальність», «візуальна медіакультура», «візуальні студії». З точки зору Ф. Джеймісона, візуалізація стає «знаком» нашого часу, «симптоматичним індексом духу часу» [3, с. 92]. На думку Н. Брайсона, зміст візуальності формується під впливом соціальної дискурсивності, а також ментальних, мовних, культурних практик поведінки, обумовлених конкретним соціальним середовищем. «Між суб'єктом і світом, – зазначає дослідник, – розміщено безліч дискурсів, які формують візуальність, цей культурний конструкт, який відрізняється від бачення (vision), що розуміється як безпосередній візуальний досвід» [8, с. 92].

Ствердження візуальності в ролі одного з найважливіших факторів сучасності є закономірним результатом «інформаційного буму». Він «перевантажив» людину інформацією, на обробку якої не вистачає знаннєвих, психічних, темпоральних і соціальних ресурсів. У результаті змінюється і спосіб сприйняття, і аналіз реальності. Завдання з підготовки індивіда для обробки нескінченного потоку інформації «взяло» на себе «око» – погляд.

Розширення простору впливу візуального як способу пізнання і мислення обумовлено також деонтологізацією самого знання. Нині воно втрачає свою повсюдність, оскільки завдяки комп'ютерам, смартфонам, телебаченню тощо з'явилися більш доступні способи одержання знань, але вже у формі інформації [7, с. 36]. У результаті ми переходимо до нової перспективи розвитку освіти й освітнього процесу. Це означає перехід від модерно-просвітницької візуалістики, основу якої становить дистанційний розгляд предметів зовнішнього світу, до сучасної візуалістики, в якій долається «дистанція» між «Я» і зовнішнім світом («Іншим»). Сучасна «практика бачення передбачає усунення суб'єкт-об'єктної розірваності, стверджуючи злиття споглядача і того, що споглядається, у феномені уважного та зацікавленого погляду» [2, с. 59].

Стосовно погляду (visio), то він одночасно і нейтралізує дистанцію між тим, хто дивиться, і тим, на що він дивиться, але не в змозі її усунути. Це означає перехід до залежності індивіда від погляду, його «сутнісного виміру».

Ще донедавна філософію, педагогіку, психологію, науку цікавила насамперед природа людського зору, методи його вдосконалення, способи організації кращої перспективи бачення (visio) зовнішніх об'єктів. В усталених традиціях освітнього процесу це знаходило реалізацію в застосуванні «наочного обладнання», картин, схем, діаграм, малюнків, макетів тощо. В нову, інформаційну епоху відбувається спроба відійти від проблематики «як» дивитися (бачити) і зосередитися на питаннях «що» бачити, на «що» дивитися. В результаті індивід (спостерігач) поміщає себе у світ образів і речей, розглядає їх і намагається проникнути в їх середину.

У цій ситуації завдання освіти полягає в тому, щоб «вийти» із традиційного ставлення до використання «наочних засобів» і увійти в реальність «візуального повороту». Його результат – візуальний світ, alter ego інформаційного світу. Психологи зазначають, що максимальну більшість оброблюваної інформації людина одержує через зір. Здатність до візуального сприйняття накладає відбиток і на процес мисленнєвої діяльності. Зокрема на її здатність мислити творчо та креативно. Творчість зазвичай започатковується з образів і уявлення. З подальшим розвитком особистості, її знаннєвого потенціалу зростає рівень її сприйняття, відбувається перехід до аналогових метафор, порівнянь. У результаті розум (інтелект, здатність судження) продукує свої, чіткі особистісні «фільтри», що «відмежують» людину від світу, відкриваючи можливості для більш продуктивної діяльності. Тобто «ускладнення структури свідомості та розумової діяльності є результатом зростання її візуальної вибірковості і сприйняття» [4, с. 318].

Водночас є зворотний зв'язок між зоровим сприйняттям і світом, який людина сприймає і пізнає. Образ світу, знання про нього, як і кожного об'єкта пізнання, залежать від його візуального сприйняття. Це передбачає: переосмислення одержаних відео- і медіатекстів, вибудовування на їх основі власних образів та ідей для реалізації особистих задумів;

утворення своїх образно-змістовних конструктів; глибинне розуміння не лише візуальних образів, а й загальне осмислення візуального медіаповідомлення; автономне ставлення до медіавізуальної інформації, як і до будь-якої іншої; здатність зважувати користь або непридатність візуальної інформації [6, с. 6].

Цей процес створює нові, специфічні умови для навчання та творчості. Йдеться про такі продукти людської свідомості, в яких поєднані, «переплетені» відчуття і розум, образ і його розуміння, аналіз та інтерпретація одержаних результатів пізнання. Тобто інтегрально представлені ментальні, перцептивні, інтелектуальні, чуттєві компоненти. Це обумовлює більш поглиблене розуміння природи творчості, оскільки нове знання в науці, гіпотези та здогадки побудовані на основі та з допомогою мисленневих образів, які з'являються, постають першими завдяки баченню (*visio*) [4, с. 319]. Так візуальність входить в освітній процес, що є умовою ствердження візуальної грамотності.

У контексті візуальної грамотності необхідно враховувати здійснений аналіз теорії сприйняття і когнітивної діяльності загалом, концептуально близької до теорії «активності уяви». Вона постає активною діяльністю всього організму в його тілесності й духовності, обумовлює сприйняття видимого середовища, його запитування та пошук відповіді у взаємодії відчуттів (зору, слуху, дотику) в кореляції з елементами переосмислення і трансформації цього досвіду.

Створені уявою «видимі» образи стають не лише об'єктами осмислення й аналізу, а й умовою конструювання, творення спочатку мислимого, а потім і реального. «Бачити, уявляти – це перетворювати» [5, с. 278], – наголошував видатний психолог С. Рубінштейн. Зауважимо, що ментальний образ створюється «оком розуму» (*minds eye*). Помислити – означає побачити. Або, як говорив С. Далі: «уважно дивитися – означає мислити». Художник завдяки своїй уяві умів мисленням, розумом бачити невидиме і незвичне [1, с. 19].

У цій ситуації головне завдання освітньої діяльності – максимально включити засоби візуального процесу, або візуалістики («*visual study*») в освітній процес. Проблема полягає в організації медіаосвіти, яку у форматі спецкурсу доцільно впроваджувати для учнів старших класів. «Шкільна медіаосвіта, – зазначає Н. Череповська, – має бути спрямованою передусім на виховання свідомого, компетентного і творчого споживача медіапродукції та має стимулювати розвиток спеціальних знань, умінь, навичок у світі сучасних медіа. Основне завдання медіаосвіти полягає в системному та компетентному вихованні молодого покоління, яке має навчитися не лише адекватно користуватися різноманітними медійними засобами, а й розумітися на закономірностях їх функціонування, знатися на особливостях технологій впливу засобів масової комунікації на емоції, свідомість, поведінку, комунікацію людини, а головне – критично мислити, оцінювати сприймане, творчо переосмислювати переглянуте, автономно ставитися до продукції масмедіа загалом» [6, с. 16].

Досвід підтверджує, що сучасна шкільна медіаосвіта засновується на візуальних технологіях, під якими розуміються, на думку Н. Мірзоеффа, різні способи передачі «відеоінформації, від масляних фарб до телебачення та Інтернету» [9, с. 3].

На відміну від попередніх епох, бачення, або візуальність, у контексті візуальної культури розширюється від мови текстів до мультимедійної, екранної мови, що активно входить в освітній процес. Водночас візуальні типи комунікації трансформують освіту в глобальних масштабах, в якій відбувається перехід від друкованих засобів ретрансляції інформації до візуальних форм. Ця обставина закономірно зумовлює розширення впливу візуалізації на освітній процес, на освіту загалом. В основі цієї освіти лежить не мовна, а мультимедійна екранна комунікація, що формує основу сучасної освіти – грамотність ХХІ століття. У загальному плані вона є комплексом здібностей і навичок, в яких поєднуються візуальна, аудіальна, цифрова грамотності. Це означає розуміти вплив зображень, візуальних картинок, вставок, звуків, маніпулювати і трансформувати цифрові медіа, адаптуватися до їх нових форм.

Сучасний освітній досвід показує, що візуально грамотні учні та студенти мають

володіти такими компетентностями: мати практичні знання зі створення або відтворення візуальних ефектів у електронних медіа; розуміти базові елементи візуального дизайну, техніки та медіа; бути обізнаними в емоційному та психологічному впливах на сприйняття візуальних ефектів; розуміти репрезентаційні, пояснювальні, абстрактні та символічні зображення; застосовувати знання візуальних ефектів у електронних медіа; бути поінформованими глядачами, критиками, споживачами візуальної інформації; стати обізнаними дизайнерами, творцями та продюсерами візуальної інформації; а також ефективними візуальними комунікаторами; бути експресивними, креативними особистостями, які успішно розв'язують проблеми мультимедійної, візуально-цифрової реальності.

Візуальна грамотність – це не лише вміння розуміти візуальні зображення. Це також екранна мова як нова цінна якість навчання. Реальність сьогодення засвідчує: якщо ти невправний з екранною (візуальною) мовою, ти неграмотний. Учні та студенти, які орієнтуються в цифрових технологіях, рухаються у віртуальному світі з надзвичайною вправністю і швидкістю.

Значення візуальної грамотності в сучасній вищій освіті зростає, оскільки сучасні учні та студенти живуть у візуально наповненому світі, де вони постійно стикаються з творенням сенсів і знань засобом зображень і візуальних медійних комунікацій. Необхідність формування компетенцій для пошуку, інтерпретації, оцінки, створення візуальних матеріалів у науковому середовищі важливою складовою освіти XXI століття.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Таким чином, «візуальні студії» («visual studies») як результат розвитку інформаційно-цифрових технологій обумовили перехід освіти на новий рівень інноваційного поступу. В результаті впливу візуалізації на освіту її основу становить мультимедійна екранна комунікація, що формує візуальну грамотність. У цифрову епоху «грамотність» є комплексним поняттям, що охоплює низку складових: базова, наукова, економічна, технологічна, інформаційна, глобальна, мультикультурна і візуальна грамотність. Сучасна педагогіка і філософія освіти мають орієнтуватися на візуальну спрямованість сучасних освітніх практик, котрі породжують екранно-образну реальність.

Формування візуальних компетенцій для пошуку, інтерпретації, оцінки, творення знання у цифровій реальності необхідною складовою освіти XXI століття. Перспективний аспект візуальної грамотності як нової парадигми освіти полягає в спрямуванні розробки культури візуального мислення та визначенні моделей педагогічної активності. В її контексті важливим завданням постає розробка спеціальних стандартів візуальної грамотності, призначених для використання в академічних проєктах, педагогічних дослідженнях, освітніх технологіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Басин Е.А. Искусство и воображение. М.: Слово, 2011. 358 с.
- [2] Батаева Е.В. Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики. Х.: ФЛП Лысенко И.Б., 2013. 349 с.
- [3] Джеймисон Ф. Постмодернизм, або Логіка культури пізнього капіталізму. К.: Вид-во «Курс», 2008. 504 с.
- [4] Ільїна Г.В. Генеза культури мислення: логос, раціо, візіо: монографія. Київ, Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. 368 с.
- [5] Князева Е.Н. Энактивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии. М.: СПб.: Центр гуманитарных инициатив; Университетская книга, 2014. 352 с.
- [6] Череповська Н. Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення і творчого сприймання. К.: Міленіум, 2014. 117 с.
- [7] Щедровицкий П.Г. Изменения мышления на рубеже XXI столетия: социально-культурные вызовы. *Вопросы философии*. № 1, 2007. с. 36-54.
- [8] Bryson N. The Gaze in the Expanded Field. *Vision and Visuality*; [Edited by Hal Foster]. Seattle: Bay Press, 1988. P. 87-108.
- [9] Mirzoeff N. An Introduction to Visual Culture. New York: Routledge, 1999. 274 p.

VISUAL LITERACY OF THE EDUCATIONAL PROCESS: THEORY AND PRACTICE

Kremen Vasyl Hryhorovych

doktor filozofskykh nauk, profesor, akademik Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy,
akademik Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy,
Kyiv, Ukraina.

ORCID ID 0000-0001-5459-1318

Annotation. The article deals with the analysis of the use of visual literacy in the educational process. In the age of information and computer technology, the introduction of visualization in education raises it to the level of modern requirements. An analysis of the "pictorial turn" was carried out, which resulted in a visual culture. In its context, scientific research is conducted on the problem of visuals, ways of processing visual information, the use of visual perception in educational processes and communication, as well as techniques of proofing based on visual information. The impact of visualization on education, which is now based on multimedia screen communication, is emphasized. It is shown that literacy of the 21st century is multimodal, capable of rapid and creative interpretation, aimed at interactive visual communications, includes the possibility of using information technologies to trigger emotional reactions, has the potential to change ways, methods, technologies, forms of learning. The key academic achievements of the present are characterized by: digital literacy; scientific, technological, visual, informational, multicultural literacy; effective communication. It is stated that visual literacy refers to the ability to perceive and use visual images, the ability of a person to think and express thoughts in images, to perceive the logic, emotions and meanings contained in visual information, as well as the ability to produce visual images in communication. Visually literate students and students have practical knowledge of creating and reproducing visual information in digital media, as well as being visual communicators who respond to the demands of the information world. The visual orientation of modern educational practices is conditioned by the development of information and computer technologies that create a screen-like reality.

Keywords: visual culture; visual literacy; education; visual image; visual information.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Basin Ye.A. Art and imagination. M.: Slovo, 2011. 358 s. (in Russian).
- [2] Batayeva Ye.V. Visible society. Theory and practice of social visualism. KH.: FLP Lysenko I.B., 2013. 349 s. (in Russian).
- [3] Dzheymison F. Postmodernism, or the Logic of the Culture of Late Capitalism. K.: Vyd-vo «Kurs», 2008. 504 s. (in Ukrainian).
- [4] Ilyina H.V. Genesis of the culture of thinking: logo, ration, vision: monohrafiya. Kyiv, Nizhyn: Vydavets' P.P .Lysenko M.M., 2018. 368 s. (in Ukrainian).
- [5] Knyazeva Ye.N. Anactivism: A New Form of Constructivism in Epistemology. M.: SPb.: Tsentr gumanitarnykh initsiativ; Universitetskaya kniga, 2014. 352 s. (in Russian).
- [6] Cherepovska N. Visual media culture: the development of critical thinking and creative perception. K.: Milenium, 2014. 117 s. (in Ukrainian).
- [7] Shchedrovitskiy P.G. Changes in Thinking at the Turn of the 21st Century: Social and Cultural Challenges. *Voprosy filosofii*. № 1. 2007. S. 36-54. (in Russian).
- [8] Bryson N. The Gaze in the Expanded Field. *Vision and Visuality*; [Edited by Hal Foster]. Seattle: Bay Press, 1988. S. 87-108. (in English).
- [9] Mirzoeff N. An Introduction to Visual Culture. New York: Rout ledge, 1999. 274 s. (in English).